

Muhsin er-Ramlî'nin Hadâiku'r-Reîs İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi

Ahmet YILDIZ

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Education, Department of Arabic Language Education
Konya, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7074-0405> | ROD ID: <https://ror.org/013s3zh21>
ayildiztr@gmail.com

Makale Bilgileri	Öz
<p>Makale Geçmişi Geliş: 15.10.2023 Kabul: 27.12.2023 Yayın: 30.12.2023</p> <p>Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Roman, Musin er-Ramlî, Hadâiku'r-Reîs, Irak.</p>	<p>İnsanoğlu duygularını anlatmak ve yaşadıklarını dile getirmek gibi nedenlerle çeşitli sanatlara başvurmuştur. Bu sanatlar arasında edebî bir tür olarak temayüz eden roman sanatı da son beş asırdır tüm toplumlarda varlığını sürdürmektedir. Tarihi, toplumsal ve romantik gibi çeşitli türleri bulunan roman sanatını kullananlar arasında Muhsin er-Ramlî de bulunmaktadır. Muhsin er-Ramlî, Irak halkının yaşadığı zulmü, edebiyat arenasına taşıyan bir yazardır. Kaleme aldığı <i>Hadâiku'r-Reîs</i> isimli romanı el-Câizetu'l-Âlemiyyetu li'r-Rivâyeti'l-Arabiyye isimli kuruluş tarafından 2023 yılı uzun listesine seçilmiştir. Yirmi sekiz bölüm ve 271 sayfadan oluşan romandaki olaylar, Irak'ın ücra bir köyünde başlamakta, ardından Bağdat'ta devam etmekte ve yine aynı köyde son bulmaktadır. Eserde eleştirel üslup çokça kullanılmaktadır. Saddam Hüseyin döneminde ülkenin İran'la savaşa girmesi, Kuveyt'i işgal etmesi ve ardından Amerikan güçleri tarafından işgale uğraması sonucu halkın düştüğü durum gözler önüne serilmekte ve rejimin halktan kopukluğunun yanında halka zulmettiği açıkça anlatılmaktadır. Bu nedenle roman, özellikle Saddam dönemi Irak halkının yaşadıklarını anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda <i>Hadâiku'r-Reîs</i> isimli eser, roman sanatının kurallarına ne derece uygun olduğunu tespit etmek için teknik, ele aldığı konuları belirlemek için tematik olarak incelenmiştir.</p>

The Technical and Thematic Analysis of Novel Called The President's Gardens by Muhsin al-Ramli

Article Info	Abstract
<p>Article History Received: 15.10.2023 Accepted: 27.12.2023 Published: 30.12.2023</p> <p>Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Novel, The President's Gardens, Muhsin al-Ramli, Iraq.</p>	<p>Human beings have resorted to various arts for reasons such as expressing their feelings and expressing their experiences. The art of the novel, which stands out as a literary genre among the arts, has continued its existence in all societies for the last five centuries. Muhsin er-Ramli is among those who use the art of the novel, which has various genres such as historical, social and romantic. Muhsin er-Ramli is a writer who brings the oppression of the Iraqi people to the literary arena. His novel, The President's Gardens, was selected for the 2023 long list by the organization called The International Prize for Arabic Fiction (IPAF). The events in the novel, which consists of 28 chapters and 271 pages, begin in a remote village in Iraq, then continue in Baghdad and end in the village again. The work applies mostly to critical style. It reveals the situation of the people as a result of the country going to war with Iran during the Saddam Hussein era, occupying Kuwait and then being occupied by American forces and it is clearly stated that the regime is not only disconnected from the people, but also oppresses them. For this reason, the novel is important for understanding the experiences of the Iraqi people, especially during the Saddam era. The work named The President's Gardens will be examined technically to determine how well it complies with the rules of the art of the novel, and thematically to determine the subjects it deals with.</p>

Atıf/Citation: Yıldız, Ahmet. "Muhsin er-Ramlî'nin Hadâiku'r-Reîs İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". *Akif* 53/2 (2023), 332-353. <https://doi.org/10.51121/akif.2023.48>

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)" / Bu makale, **Atıf-GayriTicari (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı** altında lisanslanmıştır."

Giriş

İnsanoğlu duygu, düşünce, ihtiyaç ve arzularını ifade etmek için çeşitli tahkiye türlerini kullanmıştır. Daha çok surreal olayları anlatan destan, hikâye gibi tahkiye türleri yerine daha realist olayları konu edinen roman türü, son beş asırda gelişip tüm toplumlarda yaygınlık kazanmıştır.¹ Roman sanatını, toplumun yaşadığı acıları ifade etmede bir araç olarak kullanan yazarlardan biri de Muhsin er-Ramlî'dir. 1967 yılında Irak'ın Şırkât beldesinin Sudeyra köyünde dünyaya gelen Ramlî, doktorasını 2003 yılında Madrid Üniversitesi'nin Felsefe ve Edebiyat Fakültesi'nde bitirmiştir. İspanya'da ikamet eden Ramlî, yirmi sekiz bölüm ve 271 sayfadan oluşan *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanını 2012 yılında yayımlamıştır. Roman, 'el-Câizetu'l-Âlemiyetu li'r-Rivâyeti'l-Arabiyye' isimli kuruluş tarafından 2023 yılı uzun listesine girmiştir.² Saddam Hüseyin Dönemi'nde Irak'ta yaşananların kaleme alındığı romanda, Arap-İsrail savaşı, İran-İrak savaşı, ardından Kuveyt işgali ve sonrasındaki Amerikan işgaline kadar yaşananlar ele alınmaktadır. Saddam Hüseyin, isim verilmeden reis lakabıyla anılmakta ve uygulamaları şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir.

Çalışmanın metodolojisinin belirlenmesinde Hasan Harmancı'nın *Abdurrahman Munîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi*³ isimli çalışması etkili olmuş, teknik inceleme kısmında roman adı ve şahıs kadrosu başlıkları öne alınarak olay örgüsünün daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Hadâiku'r-Reîs isimli roman hakkında, Ali Khalaf Marzoog Alzayd tarafından *Dirâsetu's-şahsiyyeti ve'l-mekân ve'z-zemân fî rivâyeti Hadâiku'r-Reîs*⁴ isimli bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada, romanın kahramanları, mekânı, zamanı ele alınmış ve edebî açıdan değerlendirilmiştir. Yine Ali İbrahim Mohamed ve A. Salman Oreibi al-Tamimi tarafından *et-Tecrîbu fî'l-muncizi'r-rivâiyyi liMuhsin er-Ramlî 'alâ musteve'l-luğati ve's-samt*⁵ isimli bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada, romanda kullanılan dil incelenmiştir. Tarafımızdan yapılan çalışmada ise *Hadâiku'r-Reîs* isimli eser, hem roman sanatının unsurlarına göre değerlendirebilmek için teknik, hem de ele aldığı konuları belirleyebilmek için tematik olarak incelenmiştir. Bu nedenle çalışmamız, zikredilen iki çalışmadan farklılık göstermektedir. Ayrıca incelenen romanın, uluslararası bir heyet tarafından uzun listeye dâhil edilmesi sebebiyle, Arap roman sanatının geldiği seviyenin anlaşılmasına vesile olacağı da bir gerçektir.

1. Romanın Teknik İncelemesi

Bu bölümde *Hadâiku'r-Reîs* isimli eser, teknik açıdan incelenecektir. Bu nedenle ad, şahıs kadrosu, olay örgüsü, anlatım konumu, zaman, mekân, dil, üslup ve anlatım teknikleri gibi eseri oluşturan parçalar tek tek ele alınacaktır.

¹ Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 15; Saîd Yektîn, *Kazâye'r-rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-cedîde el-vucûd ve'l-hudûd* (Beyrut: ed- Dâru'l-Arabiyye li'l-Ulûm Nâşirûn, 2012), 39-41; Mücahit Küçüksarı, "Tevfik Yûsuf el-Avvâd'ın 'Er-Rağîf' Adlı Romanında Türk İmajı", *Mütefekkir* 3/6 (Aralık 2016), 308.; Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* (Ankara: Öncü Basımevi, 2003), 82.

² International Prize for Arabic Fiction (IPFAF), "محسن الرملي", (Erişim 08 Ekim 2023); "محطات في حياة الأديب العراقي" *محطات في حياة الأديب العراقي*, <https://www.aljazeera.net/> (16 Aralık 2022).

³ Hasan Harmancı, *Abdurrahman Munîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁴ Ali Khalaf Marzoog Alzayd, "Dirâsetu's-şahsiyyeti ve'l-mekân ve'z-zemân fî rivâyeti Hadâiku'r-Reîs", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (28 Nisan 2022), 15-38.

⁵ Ali İbrahim Mohamed - A. Salman Oreibi al-Tamimi, "et-Tecrîbu fî'l-muncizi'r-rivâiyyi liMuhsin er-Ramlî 'alâ musteve'l-luğati ve's-samt", *Journal of Babylon Center for Humanities Studies* 10/1 (2020), 149-174.

1.1. Romanın Adı

Tüm varlıklarda olduğu gibi romanda da ad, önem arz etmektedir. Okuyucu eline aldığı eserin önce adına bakmakta ve içeriği zihninde canlandırmaya çalışmaktadır. *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanın Saddam Hüseyin Dönemi'nde rejimin iç yüzünü, Saddam'ın bahçelerine gizlice gömülen cesetleri anlattığı görülmektedir. Bu nedenle Başkan'ın Bahçeleri anlamına gelen *Hadâiku'r-Reîs* isminin romanın içeriği ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu sebeple roman adının iyi bir şekilde seçildiği ifade edilebilir.

1.2. Şahıs Kadrosu

Romanda anlatılan olayların, kahramanlara ihtiyaç duyduğu bir gerçektir. Bu yüzden romanda şahıs kadrosu bulunmaktadır.⁶ Romandaki kahramanlar şöyledir:

Abdullah Kafka: Muhtarın oğlu Celal ve muhtarın evinde evlatlık olarak yaşayan Zekiye tarafından evlilik dışı dünyaya gelen, çocuğu olmayan Salih ve Meryem'in evinin önüne bırakılan ve onlar tarafından büyütülen bir kişidir. Gerçek anne babasını bilmediği için hayata karamsar bakmaktadır. İran savaşında esir düşmüş ve uzun süre esarette kalmıştır. Köyüne döndükten sonra komşusu ve asıl ninesi tarafından gerçek ailesini öğrenmiştir. Franz Kafka'ya olan hayranlığından dolayı kendisine Kafka lakabı verilmiştir.

İbrahim Kismet: Kuveyt işgali sırasında bir ayağını kaybetmiş ve eşinin hastalığı nedeniyle şehre taşınmak zorunda kalmış bir şahsiyettir. Bağdat'ta Başkan'ın bahçelerinde cesetleri defnetme işinde çalışmıştır. Sonunda başı kesilmiş olarak köy kahvesinin önüne bırakılır.

Târik el-Mundehiş: Köyün imamı ve şeyhi olan Zahir'in oğludur. Abdullah ile yakın arkadaştır. Ancak kız kardeşi ile Abdullah'ın evliliğine engel olmuştur. Hem öğretmenlik hem de köyün camisinde imamlık görevlerini yürütmektedir.

Muhtar: Köyde muhtarlık görevini yapan varlıklı bir kişidir. Oğlunu, yasak ilişkisi nedeniyle köy dışına gönderir ve aşk yaşadığı kızın da ölmesine vesile olur.

Zeynep Hanım: Muhtar'ın Kürt asıllı eşidir. Oğlunun yasak ilişkisi nedeniyle doğan Abdullah'a komşu kadın vasfıyla sürekli yardımcı olmaktadır. Son olarak da esaret dönüşü ona tüm bildiklerini anlatır.

Şeyh Zâhir: Muhtarın yakın arkadaşı ve silah kaçakçılığında ortağıdır. Abdullah'ın kızı ile evlenmesine izin vermez. Abdullah'ın annesinin ölüm fetvasını veren kişidir. Tarık'ın da babasıdır.

Kismet: İbrahim'in kızıdır. Üniversite arkadaşının kardeşi ile evlenir. Ailesini ve yaşam standartlarını beğenmeyen ve farklı olmaya çalışan biridir. Evlendikten sonra babasına telefonunu ve adresini vermez. Başkan tarafından tecavüze uğrar ve eşi ihanet gerekçesiyle öldürülür. Köye dönmek zorunda kalır ve babasının yaptıklarını takdir etmeye başlar.

Olay örgüsünde sınırlı sayıda kahraman bulunurken, romanın farklı bölümlerinde farklı şahsiyetlerin ön plana çıkması nedeniyle romanda Abdullah, İbrahim ve Tarık'ın ana kahraman oldukları diğerlerinin ise dekoratif kahraman olarak konumlandırıldıkları görülmektedir.

⁶ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 48; Selçuk Pekparlatır, "Sudanlı Yazar et-Tayyib Sâlih'in Hafnetu Temr Adlı Kısa Öyküsünün Teknik ve Tematik İncelemesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 555.

1.3. Olay Örgüsü

Olayların neden-sonuç ilişkisine göre anlatılması olarak tanımlanan olay örgüsünün⁷ *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanda yoğun bir şekilde bulunduğu görülmektedir. Olay örgüsü, sürekli sırlar barındırmakta, bunlardan bazıları romanın son sayfasına kadar açılmaya devam etmekte bazıları ise gizliliğini korumaktadır. Yirmi sekiz bölümden oluşan romanda muhtevanın üç kısımdan meydana geldiği görülmektedir. İlk kısım Abdullah Kafka'nın ana kahraman olduğu ve doğduğu köyde başlayan, İran-İrak savaşı ve Kuveyt işgalinin de anlatıldığı kısımdır. İkinci kısım İbrahim'in Bağdat'a taşınıp başkanın bahçelerinde çalıştığı kısımdır. Son olarak da Amerika'nın Irak'ı işgal edip İbrahim'in köye döndüğü ve önceki bölümlerde var olan kahramanların hayatlarının kesiştiği kısımdır. *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanın bölümleri şöyledir:

1.3.1. Ebnâu Şakkî'l-'Arz

Roman, geceleyin köye bırakılan dokuz muz kutusu içindeki kesik başların köylülerden biri tarafından bulunmasıyla başlar. Haberin yayılmasından sonra köydeki insanların tepkilerinden başların nasıl defnedileceği hakkındaki tartışmasından bahsedilir. Baş kesilenlerin arasında bulunan İbrahim Kısmet ile Tarık ve Abdullah arasındaki dostluktan bahsedilir. Üç arkadaş, küçükken Abdullah'a babasının adı sorulduğunda -babasını bilmediği için- toprağın yarığının çocuğu olduğunu söylemesi üzerine kendilerine *Ebnâu Şakkî'l-'Arz* lakabı verilmesinden bahsedilir. Abdullah'ın, çocukları olmayan Salih ve Meryem tarafından bulunup evlat edinilmesi anlatılır.⁸

1.3.2. Sîratu'l-Ecdâd... Tevâtu'

Bu bölümde Tarık'ın bir mescitte imamlık görevini ifa ettiği belirtilir. Olaylar karşısında fazla tepki verdiği için kendisine *el-Mündehiş* lakabı verildiği; Abdullah'a Franz Kafka'ya benzediği için *Kafka* lakabı verildiği; İbrahim'in ise yaşadığı olaylarda nasip-kısmet kelimesini çok kullandığı için kısmet lakabı verildiği ifade edilir. Tarık'ın babası Zahir ile İbrahim'in babası Süheyl'in arkadaş oldukları anlatılır.⁹

1.3.3. İbrâhîm ve Kısmetuhu

Kısmet, babasının naaşını araması için Abdullah'tan yardım istemeye karar verir. Babasının, ilkokulu bitirdiğinde dedesinin isteği üzerine okulu bırakıp çalışmaya başladığını hatırlar. İbrahim nedeni ile Abdullah ve Tarık da eğitimi bırakmak isterler ama Tarık'ın babası izin vermez. Abdullah ve İbrahim, askerlik vazilerini aynı yerde yaparlar. Askerdeyken İbrahim evlenmiş, Abdullah'ın babası Salih ve annesi Meryem vefat eder. Daha sonra Abdullah, İbrahim'in kardeşi Semiha'ya âşık olur. Asker dönüşü Semiha ile evlenmeye karar verirler. Bu sırada 1980 yılında İran-İrak savaşı çıkar.¹⁰

1.3.4. Harb ve Hubb ve Harb

Abdullah Semiha'ya beslediği duygularını İbrahim'e anlatır. İbrahim de evlenmelerini tavsiye eder. Semiha'nın babası ise Abdullah'la evliliğe izin vermez. Zeynep Hanım'ın aracı

⁷ Ronald B. Tobias, *Roman Yazma Sanatı*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Say Yayınları, 1996), 20; Edward Morgan Forster, *Roman Sanatı*, çev. Ünal Aytür (İstanbul: Adam Yayınları, 2001), 128-130.

⁸ Muhsin er-Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs* (Abu Dabi: Dâru Sekâfe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2012), 1-16.

⁹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 17-26.

¹⁰ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 27-38.

olması da sonuç vermez. Zahir oğlu ile istişare ettiğinde ise Tarık Abdullah'ın aleyhinde konuşur.¹¹

Mayıs 1982'de İran binlerce Irak askerini esir alır. Aralarında Abdullah da vardır. Zeynep Hanım Abdullah'tan haber alamayınca telaş eder. Semiha ise ailesinin zoruyla amcaoğullarından sevmediği biriyle evlilik yapar. Kocasını kendisine şiddet uygular ve bir çocuğuyla boşanıp baba evine geri döner.¹²

İbrahim'in kızı Kısmet'ten başka çocuğu olmaz. Doktorlar savaşta kullanılan kimyevi silahlar nedeniyle kısırlık meydana geldiğini söylerler. 1988 yılında savaş bittiğinde İbrahim askerden ayrılır. Bir gün Uluslararası Kızılhaç Örgütü aracılığı ile kendisine bir mektup gelir. Abdullah İbrahim'e İran'da esir olduğunu, evi ve tarlasını istediği gibi kullanabileceğini, ölmesi halinde mirasını kendisine bırakmak istediğini bildiren bir mektup yazar. Her şeyin yoluna girdiği sırada 2 Ağustos 1990 yılında Irak Kuveyt'e savaş ilan eder.¹³

1.3.5. 'Âsıfetu'l-Harab

İbrahim de askere çağırılanlar arasındadır. Sabah erkenden Irak tankları Kuveyt caddelerinde dolaşmaya başlar. Yaklaşık 30 devletten oluşan ittifak güçleri 24 Şubat 1991'de Suud topraklarından saldırıya geçerler. İbrahim bir motosiklet bularak savaş alanından uzaklaşır. Kuveyt ve Basra'yı birleştiren yola ulaştığında sivillerin yola yığıldığını görür. Bu sırada B-52 bombardıman uçağı gelerek bombardımana başlar. İbrahim bayılır, ayıldığında binlerce cesedin köpekler tarafından yendiğini görür ve tekrar bayılır.¹⁴

1.3.6. Seferun bikademin Vahid

İbrahim gözlerini açtığında yabancı bir evde olduğunu ve bacağına koptuğunu fark eder. Bombardımanın devam ettiğini, evlerin bile hedef seçildiğini, hapishanelerin açılıp mahkûmların salındığını hastanedeki çalışanların malzemeleri alarak kaçtığını, çok az vicdan sahibinin kaldığını öğrenir. Ülkede kargaşanın hâkim olduğunu, Irak'ın teslim olduğunu ilan etmesine rağmen bombardımanın devam ettiği anlatılır. İbrahim ev sahiplerinden izin alarak ailesinin yanına gitmek ister. Yolda yağmurların bile siyah renkte yağdığını, geçtiği bölgelerde Kürtlerin ayaklandığını ve hükümetin bir etkisinin olmadığını görür.¹⁵

1.3.7. Hısârün ve Emrâd

İbrahim köyüne döner. Aile İbrahim'in bacağına koptuğuna üzülse de döndüğü için sevinçlidir. Babası İran savaşında burnunu, İbrahim ise Kuveyt savaşında ayağını kaybetmiştir.¹⁶ Köye gelen bir cenaze arabası Basra'da şehit olan İbrahim'in kardeşi Vedit'in cenazesini getirir. Definden sonra babası, İbrahim'den Vedit'in karısı ile evlenmesini ister ama İbrahim kabul etmez. Irak'a ekonomik ambargo uygulanır. İbrahim'in karısı kansere yakalanır. Bu nedenle Abdullah İran'dan gelinceye kadar meşakkatli bir hayat yaşar.¹⁷

1.3.8. 'Avdetu Kâfkâ mine'l-Esr

Abdullah köye gelir. Onun için bir kutlama düzenlenir. Kutlama esnasında Zeynep Hanım Abdullah'a gerçek ailesini bildiğini ve en kısa zamanda konuşmaları gerektiğini söyler.

¹¹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 38-42.

¹² Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 42-44.

¹³ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 44-50.

¹⁴ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 51-58.

¹⁵ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 59-67.

¹⁶ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 68-71.

¹⁷ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 72-78.

İnsanlar dağıldıktan sonra İbrahim'le baş başa kalırlar. Abdullah, İbrahim'in bir ayağını kaybettiğini öğrenir. İbrahim cebinden bir kese çıkararak Abdullah'ın mallarını işletmesi nedeniyle elde ettiği parayı vermek ister. Abdullah reddedince keseyi saymadan bölüşürler. Sabaha doğru Tarık da gelir. Esaret günlerini anlatmasını isterler.

1.3.9. Duyûfu'l-Cumhûriyyeti'l-İslamiyye

Abdullah, hükümetin yaptığı askeri hatalara değinerek yaşadıklarını anlatmaya başlayınca Tarık kendisini böyle konuşmaması yönünde uyarır. Abdullah esir alındıkları operasyonu İran askerlerinin eziyetlerini, emniyet müdürü olduğu söylenen bir kişinin kendilerine hitap edip; "Siz İslam Cumhuriyetinin misafirlerisiniz." dediğini anlatır. Tahran'daki bir stadyuma götürülürler. Aralarına casusların yerleştirildiğini fark ederler. Abdullah, Müslümanlara daha çok eziyet edildiğini gördüğü için kendisinin Hıristiyan olduğunu iddia eder. Şiiliği anlatan kişiler günlük ziyarete gelirler. Kendi inançlarını kabul eden esirlere diğer esirler üzerinde mesuliyet verirler.¹⁸

1.3.10. Sahratu'l-Mevt

Başarılı dönemleri başka kamplara naklederler. Bir gün Kızılhaç'ın helikopteri iner ve heyet bazı esirlerle görüşürler. Bu esnada Abdullah onlarla bir mektup gönderir.

1.3. 11. Şevketu'l-Bahr

Bir çocuk gelerek ninesi Zeynep'in kendisini yemeğe çağırdığını bildirir. Yemekten sonra Abdullah ve Zeynep Hanım kabristana gider. Orada bir kabrin başına oturup gerçek annesinin isminin Zekiye, babasının kendi oğlu Celal olduğunu, çoban İsmail'in dayısı, kendisinin ninesi, kocası Muhtar'ın da dedesi olduğunu söyler.

1.3.12. Sırru'l-Fadihati'l-leti lem Tufdah

Zeynep Hanım kabristanda Abdullah ile konuşmaya devam eder. Dedesi Muhtar'ın genç yaşta köyün muhtarlığını ve şeyhliğini babasından devraldığını, muhtarın arazilere işçilere ve aletlere sahip olduğunu, Kürt aşiretleri ile silah ticareti yaptığını, önceki eşlerinden çocukları olmadığı için kendisi ile evlendiğini anlatır. Latife ve Nâsır isimli bir çiftin yaptıkları evlilik nedeniyle aileleriyle sorun yaşadıklarını, kaçıp köyün muhtarına sığındıklarını ve yanında çalışmaya başladıklarını anlatır. İkiz çocukları olduğunda erkeğe muhtarın adı olan İsmail, kıza da Latife'nin annesinin ismi olan Zekiye ismini verirler. Zekiye'nin bir Osmanlı Paşasının kızı olduğu, sevdiği bir çiftçiye kaçtığı, paşanın ise ikisini de bulup öldürdüğü anlatılır.¹⁹

İsmail ve Zekiye anne babası tarafından büyük bir özenle büyütülürler. Bir gün Zeynep hanıma çocuklarını bırakırlar ama bir daha geri gelmezler. Nehirde yıkanırken Latife'nin boğulma tehlikesi geçirdiği ardından Nasır'ın onu kurtarmak için nehre atladığı ve ikisinin de boğulduğunu anlatır. İsmail ve Zekiye'de biraz ahmaklık olduğunu, İsmail'in büyüdüğünde çobanlık yapmaya başladığını, Zekiye'nin güzel olduğunu ancak üstüne başına çok dikkat etmediğini anlatır. Bir gün karnının şiştiğini fark ederler. Zekiye ile konuştuklarında Celal'in kendisi ile oyun oynadığını anlatır. Olay muhtara haber verildiğinde çok kızar. Bir gün Celal'i evin gizli mahzeninde suçunu itiraf edene kadar döver. Arkadaşı Şeyh Zahir'le konuşacağını gerekirse Celal'i öldüreceğini söyleyerek çıkar. Muhtar salona bir yatak çıkarır ve ölene kadar Zeynep hanımın yanına yatmaz. Celal ile Zekiye'nin evlenme fikrini Celal kabul etmez. Düşük

¹⁸ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 93-102.

¹⁹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 122-124.

yaptırma fikrine ise Zahir karşı çıkar. Celal'in de yurt dışına gönderilmesine karar verilir. Celal o gece Zahir tarafından götürülür.²⁰

1.3.13. Hayâtun fi Kabû

Zekiye için gizli mahzende kalacağı bir yer yapılır ve doğum yapınca kadar orada bekletilir. Doğum yapınca adını Kamer koyar. Bebek iki ay 10 günlük olunca Zeynep Hanım'ın itirazlarına rağmen daha önce kararlaştırdıkları cezayı uygulamak için Zekiye'yi gece alırlar ve bir dağın başında kazdıkları çukurun yanına koyarak taşlamaya başlarlar. Geri döndüklerinde ise Zeynep Hanım'ı indirip bebeği alırlar ve onu unutmalarını söylerler.²¹

1.3.14. Tufûletun fi Sundûkın 'Askeriyyin

Abdullah, Zeynep hanımın sözünü hiç kesmeden dinler. Zeynep Hanım duyduklarını başkalarına söyleme konusunda onu serbest bırakır. Güneş battığı için Ebu Muhammed gelerek onları alır ve evlerine bırakır. Biraz sonra Ebu Muhammed tekrar gelir ve bebeklik eşyalarının olduğu bir sandık bırakır. Sandık haki renkte askeri bir sandık olduğu için rengini beğenmez. Abdullah, annesinin ölümü ile Muhtar ve Zahir'in garip bir hastalık sonucu acı çekerek ölümü arasında bağ kurmaya çalışır. Sandıktan kurtulmak için onu yakmayı düşünürken bir anda açar ve içindeki eşyaları karıştırmaya başlar. Elbiselerde annesinin kokusunu arar. Bu arada kendini yere atar ve ağlamaya başlar.

1.3.15. Seheratu Şâyi Cemer

Tarık ve İbrahim gelip Zeynep Hanım'ın vefat ettiğini haber verirler. Sandığı beraberce bahçeye çıkarırlar ve yakıp közünde çay pişirirler. Tarık İbrahim'e hasta karısı nedeniyle şehre taşınmasını tavsiye eder. Bir arkadaşının kardeşinin başkanlık divanında olduğunu ve çeşitli işler için aracılık edebileceğini anlatır.

1.3.16. Evvelu'l-Hadâik

Tarık İbrahim'in evine gelir ve Bağdat'ta başkanlık sarayında işe kabul edildiğini haber verir. Bağdat'a taşınırlar. İlk görüşme için İbrahim hazırlanır. Yaklaşık elli kişilik bir topluluğa albay tehdit ve korku dolu bir konuşma yaparak görevlerinde dikkatli olmalarını ve bilgi sızdırmamalarını öğütler. Daha sonra bir arabaya bindirip yüksek duvarlarla çevrili bir yere götürülürler. Yüksek güvenlik taramasından geçerler. Orada kendisine bir anahtar verilip üstünü odada değiştirmesi istenir. Odada bahçıvan eşyaları bulunmaktadır. Elbiseleri giyince kapıya gelen Sa'd adındaki kişi, işinin bahçıvanlık olduğunu söyler. Bahçeye girdiğinde geniş bir alanda heykel ve çiçeklerin bulunduğu geniş cennet gibi bir bahçe görür. Evlerin ve bahçelerin döndüğünü öğrenir. Bir süre sonra başkanın içeceklerinden sorumlu olur ve kurs almak üzere Londra'ya gönderilir.²²

1.3.17. min Ehâdîsi Kusûri'sh-Şa'b

Sa'd, İbrahim'e başkanın bindiği yataın özelliklerini, içinde kadınların olduğu bir sarayı, köydeki ve deniz kenarındaki saraylarını anlatmaya başlar. Bu arada pek çok bahçesinden, nadir araba koleksiyonundan da bahseder. Saraylarındaki lüksten bahsederek yaklaşık 150 sarayı olduğunu ve başkanlığın tüm sarayların halkın olduğunu ifade ettiğini belirtir. İbrahim Sa'd'ın hayal âleminde olduğunu düşünmeye başlar.

²⁰ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 124-133.

²¹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 134-145.

²² Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 162-171.

1.3.18. er-Reîsu Yektulu'l-Mûsikî

Bir defasında da İbrahim bahçede başkan ile karşılaşır. Ona bahçeyi düzenlemesini söyler. İbrahim bahçedeki ağaçların gereksizliğini, toprağı işgal edip suyu tükettiklerini çoğunun meyvesiz oluşunu düşünür. Bu arada uzaktan da Reisi izlemeye başlar. Reis etrafında pek çok adamla bahçede yapılan gölette görevlilerin attığı balıkları tutarken Nebil ismindeki meşhur müzikçi elinde udla şarkılarını icra etmeye başlar. Bu sırada reis, kendisinin aleyhinde konuştuğunu ve demokrasiden bahsettiğini haber verir. Nebil bunu inkâr etse de reis onu öldürür.

1.3.19. fi'ş-Şaşeti ve Emâmehâ

Sa'd, İbrahim'i evine bırakır. Gördüklerinden dolayı İbrahim'e dinlenmesi için iki gün izin verir. İbrahim eve geldiğinde televizyonda Nebil'in şarkı söylediğini ve ekranda canlı yazdığını görür. Şaşkınlıktan kızı Kismet'e canlı olup olmadığını sorar. O da bunun önemli olmadığını önemli olanın nasıl yaşanması gerektiğini bilmek gerektiğini belirterek insanların zekâlarını kullanarak daha müreffeh bir hayat yaşadıklarını belirtir. Bunun üzerine İbrahim kızı ile tartışır.

1.3.20. Bâkatu Verdin ve Burtukâl

Sabahleyin Kismet, babasını hastaneye bırakır. İbrahim karısını ziyaret eder ve günü yanında geçirir. Mazideki hatıralarını konuşarak hoşça vakit geçirirler. Akşamleyin evine yürüyerek döner. Ertesi gün bir sepet portakal ve bir demet gül alarak yanına gitmeye karar verir. Ertesi gün öğlen uyandığında Kismet evden gitmiştir. Düşündüğü gibi biraz portakal ve bir demet gül alarak hastaneye gider. Odasına girdiğinde eşini yatağında bulamaz ve gelmesini beklemeye başlar.²³

1.3.21. İcâzetu Vefât

Doktor İbrahim'e eşinin vefat haberini verir. Naaşı alarak Kismet'le birlikte köye götürmek için yola çıkarlar. Tarık köyde, cenaze defin işlemlerini gerçekleştirir. Bir hafta sonra Kismet'le birlikte Bağdat'a dönerler. Kalan izin günlerinde Bağdat sokaklarında dolaşır. Bir kalem ve defter alarak eşine mektuplar yazmaya karar verir.²⁴

1.3.22. Cüses ve Defâtîr

İbrahim'in iş yeri değişir. Özel bir araç onu evinden almaya ve tekrar bırakmaya başlar. Maaşı zamlanır ve mesaisi öğlen başlayıp sabah biter. İbrahim çalıştığı bahçede işinin ölüleri defnetmek olduğunu öğrenir. İşkence çeken ve tanınmaz duruma gelen cesetleri bahçede uygun yerlere defneder. Defnettiği kişileri anlatan ve defin yerlerini belli eden defterler tutmaya başlar.

1.3.23. 'Ursu Neseme

Kismet, okul arkadaşlarından birinin muhafız alayında subay olarak çalışan kardeşiyle tanışır. Onunla görüşmeye başlar. İsteddiği vakitlerde onunla çıkmakta ve istediği vakitte geri dönmektedir. Bir gün babasına kendisini istemek üzere geleceklerini evliliğine mani olsa bile yine de evleneceğini belirtir. İbrahim kabul etmek zorunda kalır. Bağdat'a geldiklerinden beri kendisini Neseme diye tanıttığını ve adını değiştirdiğini haber eder. Kismet'i istemeye ailecek gelirler. Gencin orduda üsteğmen olarak çalıştığını öğrenir. Sheraton otelde düğün yapılır. Kismet telefon numarasını ve adresini babası İbrahim'e vermez.

²³ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 197-203.

²⁴ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 204-209.

1.3.24. Ekelû'l-Verd

İbrahim defnettği kişilerin özelliklerini ve defin yerlerini geliştirdiği alfabe ile defterlere gizlice kaydetmeye devam eder. Kendisi hakkında olumlu rapor yazan Sa'd da defnedilenler arasındadır. Bir gün çok sayıda cenaze gelir ve onları defnetmek için çok çalışır. Dinlenmek için oturduğunda uyuyakalır ve ertesi gün öğlen uyandığı için eve gidmeden tekrar işe başlar. Karnı acıktığı için dışarı çıkar ve iki bedeviyi görüp onlardan yemek ister. Konuşma sırasında onların Tarık'ı kurtaran kişilerin akrabası olduklarını öğrenir. Reis ile iyi ilişkileri olduğunu ve reisi gerçekten sevdiğini görür. Kendisini bahçıvan olarak tanıntınca gülleri tanırsalar yiyeceklerini belirttikleri için onlara "Âkileyi'l-verd" ismini verir. İşleri arttığı için yanına iki genç verirler. Onlar işi öğrenince de İbrahim, Reisin çeşitli şehirlerdeki bahçelerine uçak ve helikopterlerle gidip orada defin işlerini öğretmeye başlar.²⁵

1.3.25. İnhiyâru'l-Âsîmeti ve'l-Avde

İbrahim, artık kendisine vakit ayırmakta ve gece caddelerde gezebilse de bu rahatlık uzun sürmez. 2003 yılında koalisyon güçleri Irak'a savaş açma niyetlerini açıkça ifade ederler. Gelen cesetler de çoğalır. İlk Amerikan uçağının Bağdat'ı bombalaması ile bahçeler kışlalara dönüşür. Çalışanlar evlerine gönderilir. O da pek çok insan gibi köyüne kaçsa da kızını düşünmekten kendini alamaz. Köyde emin bir şekilde yaşar ve sürekli Abdullah ve Tarık'la buluşurlar. Bir gün Kısmet kucağında bir çocukla köye gelir.²⁶

1.3.26. Likââtu'l-Ehyâi ve'l-Emvât

Kısmet, rejimin düşmesinden sonra kocasının kaybolduğunu, uzun aramalara rağmen akıbetinin belli olmadığını anlatsa da Reis tarafından tecavüze uğradığı ve hamile kaldığı gibi yaşadığı pek çok acıyı anlatmaz. İbrahim, kocasının bedeninde tanınması için bir izin olup olmadığını sorar ve aldığı cevaptan defnettği bir ceset olabileceğini düşünür. Kısmet ile Bağdat'a gidip defteri incelerler ve yerini tayin ederler. Konuyu öğrenenlerden de yakınlarını arayanlar İbrahim'le görüşür. Arkadaşı Abdullah, rejim güçleri tarafından bir bela ile karşılaşma ihtimalinden dolayı kendisini uyarır ama o insanlara yardım etmeye devam eder.

2006 yılı Ramazan ayında köyünden sekiz kişi ile Bağdat'a gitmek üzere yola çıktıkları günün sabahında başları muz kutularına konulmuş olarak köye bırakılır.

1.3.27. Zevâcun Mukerrir

Çoban İsmail, dokuz muz kutusu fark eder. Her birinde bir baş konulmuştur. 2006 yılı Ramazan ayında Amerika'nın Irak'ı işgal ettiğine değinilir. Ardından bu bölümde, romanın birinci bölümünde anlatılanlar tekrar edilerek başların gömülmesi ve Kısmet'in babasının vücudunu bulma çabası zikredilir. İlk olarak kısmet Abdullah'a gelerek yardım ister. Onun reddetmesi üzerine arkadaşı Tarık'a gider. Tarık ise İbrahim'in bedenini aramak için beraber yola çıkmaları gerektiğinden söz açarak evlenme teklif eder.

1.3.28. Ebnâu Şakki'l-'Arz

Kısmet, kendisine yapılan teklifi kabul eder. İki tarafın akrabaları akşam toplanır ve ilerleyen bir zamanda nikâh yapılması kararlaştırılarak nişanları yapılır. Ertesi gün Tarık Kısmet'i arabayla alır. Köy çıkışında onları gören Abdullah da onlarla gelmek ister. Onu da alırlar. Yolda Tarık, yeni hükümetten önemli bir kişiyi tanıdığını ve işlerinin kolay olacağını söyler. Kim olduğu sorulduğunda ise Muhtar'ın oğlu Celal olduğunu söyler. Abdullah'ın kalbi duracak gibi olur. Abdullah söylenerek arabadan iner. Yolda her tarafın yıkıldığını ve

²⁵ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 226-235.

²⁶ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 236-242.

Amerikan askerlerinin sivilleri durdurup silah doğrultarak sorguladığını görürler. Kısmet yaşadıklarını düşünürken birden kusma hissine kapılıp İbrahim'i durdurur ve arabadan iner.

1.4. Anlatım Konumu ve Anlatıcı

Hadâiku'r-Reîs isimli romanda anlatılan olay örgüsünü, kahramanların dışında olan ve her şeyi bilen bir anlatıcı tahkiye etmektedir. Bu nedenle romanda "Tanrısal anlatım konumu"²⁷ hâkimdir. Yazar, eserinde her şeyi bilen tanrısal anlatım konumu kullanarak olayları daha nesnel anlamış ve tüm kahramanların iç dünyasını yansıtabilme imkânı kazanmıştır. Böylece kahramanların sırları, söz ve tavırlarının nedenleri okuyucuya sunulabilmiştir.

1.5. Zaman

Hadâiku'r-Reîs isimli roman 3 Ramazan 2006 tarihinde dokuz kişinin kesik başının muz kutuları içinde köye bırakılması olayı ile başlamaktadır. Dolayısı ile romanın nesnel zamanı 3 Ramazan 2006 tarihidir.²⁸ Daha sonra roman, geriye dönüş tekniği ile zamanı genişletir ve Abdullah Kafka'nın dede ve ninesinin kaçarak köye gelişleri ve muhtara sığınışlarına kadar geri gider. 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak savaşı anlatılır. Yine köydeki Süheyl ve Zahir isimli kişilerin 1948 yılında İsrail'le yapılan savaşa katıldığı zikredilir. Bu anlatılanlar göz önüne alındığında romanın yaklaşık yetmiş yıl geriye gittiği ve 1936-2006 yılları arasındaki yaşanan olayları anlattığı değerlendirilmektedir. 2006 yılındaki kesik başların bulunduğu olayla başlayan roman, son bölümlerde de aynı olaya gelir ve birkaç gün ileri giderek cesetleri aramak için köyden kısmet ve Tarık'ın yola çıkmasıyla sona ermektedir.

Romanda nesnel bir zamanın kullanılması ve olayların yaşandığı dönemin net bir şekilde okuyucuya belli edilmesi, yazarın tahkiye ettiği olayları dile getirerek tarihe not düşme ve okuyuculara belli bir konuda fikir kazandırma çabası olarak değerlendirilebilir.

1.6. Mekân

Mekân, okuyucuyu romanda anlatılan olaylarla bütünleştiren ve olay örgüsünün gerçekliği hissini okuyucuya veren bir unsurdur.²⁹ *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanda somut ve açık mekânlar çokça kullanılmaktadır. İran, Irak, Kuveyt, Amerika, Bağdat, Reis'in sarayları ve bahçeleri gibi mekânlar zikredilmekte ve bu mekânlar kullanılarak o günkü yönetimin yaptığı zulümler anlatılmaktadır. Yazar, kullandığı mekânlar vesilesiyle anlattığı olayların gerçekliğini okuyucuya kanıtlamakta ve okuyucunun düşüncelerini yönlendirmeyi başarabilmektedir.

1.7. Dil

Tahkiye türü eserlerde kullanılan dilin başarısı, günlük dili edebî dile dönüştürebilmesi ile ölçülmektedir.³⁰ Yazar, *Hadâiku'r-Reîs* isimli eserinde günlük dilde az kullanılan kelimeleri de kullanarak edip olma özelliğini göstermiştir. Bu manada yazarın, eserinde edebî bir dil

²⁷ Ben anlatım konumu için bk. Fatih Tepebaşılı, *Roman İncelemesi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 214-221.

²⁸ Romanda nesnel zaman için bk. Philip Stevick, *Roman Teorisi*, çev. Sevim Kantarcıoğlu (Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1988), 242.

²⁹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı 1 Romanın Unsurları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 143; Ahmet Yıldız, "Murîd el-Berğûsî'nin Raeytu Râmallah İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 35.

³⁰ Çetin, *Roman*, 158; Ali Eminoğlu, "Muhammed Hasan Alvân'ın 'Mevtun Sağırun' (Küçük Bir Ölüm) Adlı Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/46 (2018), 158; Ahmet Yıldız, "Celâl Berces'in 'Defâtiru'l-Verrâk' İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (2022), 506-507.

kullandığı görülse de bazen müstehcen ifadeler ve manalara yer verilmiştir.³¹ Dil olarak Fasih Arapça seçilmiş, diyalogların aktarıldığı kısımlarda bile fasih Arapçadan taviz verilmemiştir. Bu nedenle yazarın Fasih Arapçaya sahip çıktığı değerlendirilebilir. Kullanılan müstehcen ifadeler ve romanın ana temasının anlaşılmasına yardımcı olmayan gereksiz müstehcen anlatımlar, yazarın kullandığı dilde küçük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

1.8. Üslup

Hem kelimelerde hem de kelimelerin telifinde yapılan tercih³² anlamına gelen üslup, her yazarda farklı şekilde tezahür etmektedir. *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanda, Saddam Hüseyin döneminde halkın yaşadığı acıları dile getirmesi nedeniyle eleştirel üslup fazlaca kullanılmış, eleştiriler rahatsız edici kelimeler yerine çoğu zaman medih kelimeleri kullanılarak yapılmıştır. Eleştirel üsluba şu örnek verilebilir:

"Bu mıntıkada yayla havası var. Çünkü Başkan Bey, yayla çocuğu ve onu özlüyor tabi ki. O asaletli birisi ve hepimizin bildiği gibi basitliği seviyor, doğru mu? Orada yedi büyük binadan oluşan başka bir saray daha gördüm. İçinde yüzme havuzları, bahçeler, fiskiyeler; mesela atlama, koşu, ağırlık kaldırma gibi sporlar yapmak için salonlar; parlak fayanstan yerler; dev televizyon ekranları... var. ."³³

Yazarın önemli gördüğü sahnelerde sanatkârane üslubu³⁴ kullanarak yaşananları betimlediği görülmektedir. Bunlar arasında Abdullah'ın Tarık'ı ziyarete geldiği zamanlarda Semiha'nın halinin anlatımı örnek verilebilir:

"Tatilde onlara her gelişinde Semiha'nın yanakları pembeleşir. Saçlarını düzeltmesi, tırnakları boyaması ve elbisesinin güzelliği artar. Yüzündeki gülümseme sürekli ve hareketleri daha diri olur, daha dalgın görünür. Erkenden uyanır, kahvaltı hazırlamak için Tarık ve Abdullah'ın uyanmasını bekler. Görüşmede Abdullah'tan daha cesur ve daha isteklidir. ..."³⁵

Yazar, anlatımı kuvvetlendirmek için Kur'ân-ı Kerîm' den de iktibaslar da yapmıştır. Buna örnek olarak Amerikan B-52 tipi uçağın bombardımanı sırasında ölümlerin halinin anlatıldığı bölüm örnek verilebilir:

"ومنهم من كان يخرج بعربته عن الإسفلت كي يجتاز الآخر، ومنهم من تتعطل سيارته فيتبدر أمره كيفما كان مع أقرب سيارة، عجلة، أو أية حديدة متحركة أخرى تيسير وفيها فسحة له فسحة لأمل.. منهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر."

"Bunların arasında, diğerini geçmek için aracını asfalttan çıkaranlar da vardı; arabası bozulduğundan en yakın arabaya, lastiğe ya da hareket eden herhangi bir araca yetişmek zorunda kalanlar da vardı. kolaylaştı, onlara yer açıldı, umuda yer açıldı.. Aralarında ölenler de vardı, bekleyenler de."³⁶

Yukarıdaki alıntıda yazar Ahzab, 33/23. ayeti iktibas yaparak anlatımına güç kazandırmaya çalışmış ve ölenlerin mazlum olduğunu ve şehit olarak vefat ettiklerini iktibas yaptığı ayet vesilesi ile kapalı olarak ifade etmiştir. Yine başka bir bölümde Bakara 2/216. ayetini aynen aktarmıştır.³⁷ Örneklerle bakıldığında *Hadâiku'r-Reîs* isimli eserinde eleştirel üslubun baskın olduğu, gerekli gördüğünde yazarın betimlemeler yaptığı, kullanılan ibarelerin anlaşılmasının kolaylığına dikkat ettiği ve toplum tarafından iyi bilinen kutsal metinlerden iktibas yaparak anlatımına güç kazandırdığı görülmektedir.

³¹ Müstehcen ifadeler ve anlatımlar için bk. Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 31-32, 158.

³² Stevick, *Roman*, 211.

³³ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 175-176.

³⁴ Sanatkârane üslubun tanımı için bk. Çetin, *Roman*, 297-323.

³⁵ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 34-35.

³⁶ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 56.

³⁷ Bk. Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 54.

1.9. Anlatım Teknikleri

Bir anlamın anlatım biçimi şeklinde tanımlanan anlatım tekniği,³⁸ edebî sanatlarda anlatılandan daha çok değerlidir. Bu nedenle yazarlar, çeşitli anlatım tekniklerini kullanmak zorunda kalmaktadır. *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanda iç monolog tekniğinin kullanılmadığı, tanrısal anlatıma ağırlık verildiği ve az da olsa diyalog tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Diyalog tekniğine Reis'in Şarkıcı Nebîl ile konuştuğu kısım örnek verilebilir:

"سحب الرئيس ربطة العنق نحوه حتى انحنى الموسيقي. وقال له بنبرة هادئة... لكنها مخيفة: إيبه... شلونك يا نبيل؟ وواصل دون انتظار إجابة: وكيف حال بناتك؟ وكيف هو المنصب الكبير والشهرة الكبير والبيت الكبير الذي منحتة إياك حكومة الثورة؟ تتم الموسيقى: كل شيء تمام وبألف خير يا سيدي بفضل رعايتكم الكريمة، ربنا يحفظك، ربنا يحفظك. لا، لا، يبدو بأنك غير راض. سمعت بأنك تتكلم عن الحرية والديمقراطية عندما تسكر في جلساتك الخاصة."

"Reis, kravatu kendine doğru çaktı, sonunda müzikçi eğildi. Ona sakın ancak korkutucu bir ses tonuyla şöyle dedi: 'Aaah! ... Halin nedir ey Nebîl?' Cevap vermesini beklemeden devam etti: 'Kızlarının durumu nasıl? Devrim hükümetinin sana verdiği o büyük mevki, büyük şöhret, büyük ev nasıl?' Müzikçi geveledi: 'Yüce yönetiminiz sayesinde her şey tamam efendim. Rabbimiz sizi korusun, Rabbimiz sizi korusun.' 'Hayır, hayır, senin memnun olmadığın görünüyor. Özel oturumlarında sarhoş olduğunda hürriyet ve demokrasiden bahsettiğini duydum.'"³⁹

Yazarın tanrısal anlatımı romanın büyük bir kısmında kullanmasına rağmen gerektiği yerde diyalog tekniğini de kullandığı ve olayların gerçekliğini okuyucuya hissettirdiği görülmektedir.

2. Romanın Tematik İncelemesi

Ortaya çıkan temel düşünce şeklinde tanımlanan tema,⁴⁰ roman türü eserlerde önemli bir yer tutar. Çünkü olay örgüsünün etrafında cereyan ettiği ve yazarın okuyucuya iletmek istediği mesaj aslında temadır. Tema birden fazla olabildiği gibi ana tema ve yan tema olarak da ayrılır. *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanda işlenen temalar şunlardır:

2.1. Irak Rejimi Eleştirisi

Hadâiku'r-Reîs isimli romanın ana teması rejim eleştirisidir. Otokratik bir yönetim olması nedeniyle de o gün yönetimde bulunan Saddam Hüseyin'in eleştirisi ön plana çıkmaktadır. Yazar, eserinde pek çok konuda eleştiri yapsa da olumsuz mana taşıyan kelimeleri kullanmak yerine olayları yaşamdan bir kesiti doğal akışı içerisinde olduğu gibi anlatmayı ve okuyucunun eleştiriyi kendisinin yapmasını istediği görülmektedir. Rejim hakkında yaptığı eleştiriler şu şekildedir:

2.1.1. Saddam'ın Zulmü

Dönemin Irak başkanı olan Saddam Hüseyin, romanda en çok eleştirilen kişidir. Özellikle halkına yaptığı zulüm, romanda çokça anlatılmıştır. Müzisyen Nebîl'i acımasızca öldürdüğü sahne buna örnek verilebilir:

"قال له الرئيس: تتحدث عن الحرية والديمقراطية يا نبيل .. ها؟ وأنت الذي منحتك ما لم تكن تحلم به ... انخفض. حاول الموسيقي النهوض لكن قواه خائرة، فأعانه العسكريان وانسحبا. قال له الرئيس: غن يا بط، يا بط. وراح الموسيقي الكهل يغني أغنية الأطفال المعروفة: يا بط، يا بط، اسبح بالشط، قل للسمكة، أتت الشبكة، ميلي عنها، تنجي منها ... وهكذا إلى أن التفت فأعادوا إطلاق أسراب الحمام

³⁸ bk. Stevick, *Roman*, 62.

³⁹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 185.

⁴⁰ Özcan Gürbüz, "Düşünce ile Tema ve Konu", *Kurgu Dergisi* 18 (2001), 102.

والرئيس يزيحها بالرصاص بتوفز أشعل الفضاء صخباً ثم أنزل فوهة البندقية من أعلى رأس الموسيقي إليه فخرمه مطر الرصاص المنهمر الذي لشدة قربه دفع جثته إلى الخلف وأسقطها في الماء."

"Başkan ona şöyle dedi: 'Sen özgürlükten ve demokrasiden bahsediyorsun Nebil.. Ha? Ve sana hiç hayal etmediğini veren de biziz... Kalk!' Müzisyen ayağa kalkmaya çalıştı ama gücü zayıftı, bu yüzden askerler ona yardım edip geri çekildiler. Başkan ona şöyle dedi: 'Şarkı söyle, ey ördek, ey ördek.' Yaşlı müzisyen o meşhur çocuk şarkısını söylemeye başladı: 'Ey ördek! Ey ördek! Kumsalda yüz, balıklara söyle, ağ geldi, ondan kaç, kendini kurtar...' ta ki o dönüp güvercin sürülerini fırlatana ve başkan da onlara art arda kurşun yağdırana kadar. Gürültüyle gökyüzünü ateşe verdi. Sonra silahın namlusunu müzisyenin kafasının üst tarafına indirdi. Kurşun yağmuru ona çarptı ve yakınlığı nedeniyle vücudunu geriye itip suya düşürdü."⁴¹

Reisin bir millî bayram kutlamasında toplanan subaylardan birinin eşi olan Kismet'e tecavüzü de bu başlık altında değerlendirilebilir:

"فتزينت بأبهي زينتها، وهي تشعر بأنها بعد وقت وجيز من زواجها تصعد درجات السلم الاجتماعي بسرعة، بل أنها تقفز على درجاته المؤدية إلى العرش. هناك فرضوا على النساء الدخول من باب والرجال من آخر ... مرت من باب النساء، خلفهن من باب إلى آخر ثم آخر وآخر وآخر إلى أن وجدت نفسها، فجأة، واحدة ... دخل عليها صدمت دون مقدمات أمرها بأن تفعل ما يريد..."

"Kendisini en güzel süslerle süsledi ve evlendikten kısa bir süre sonra sosyal merdivenin basamaklarını hızla çıkacağını, hatta tahta çıkan basamaklardan atlayacağını hissetti. Orada kadınların bir kapıdan, erkeklerin diğer kapıdan girmesini mecbur kıldılar... Kadınların kapısından geçti, bir kapıdan diğerine, bir tane daha, sonra bir tane daha, bir tane daha ve bir tane daha, ta ki birdenbire kendini yalnız bulana kadar arkadan kapattılar... Yanına girdi ve önceden herhangi bir uyarı yapmadan, istediğini yapmasını emretti."⁴²

Muhsin er-Ramlî, eserinde ismini vermeden Saddam Hüseyin'i eleştirmiş onun kurduğu rejimle sadece diğer devletlere savaşıp onların halkına zarar vermediğini bizzat Irak halkına da çeşitli zulümler yaptığını belirtmektedir. Bu zulümler arasında sadece fikirlerini beyan edenleri öldürmesi ve yanında çalışanların ailelerine tecavüz etmesi de sayılabilir.

2.1.2. Saddam'ın Lüks Hayatı

Romanda İbrahim'in bahçıvan olarak işe başladığı ilk zamanlarda, Sa'd'ın kendisine sarayları ve bahçeleri tanıttığı 17. Bölümdeki sekiz sayfanın Saddam'ın lüks hayatına ayrıldığı görülmektedir. Sa'd İbrahim'i gezdirirken bir taraftan da saraylarda var olan disko, dans salonları gibi bölümleri anlatır:

"... هذه منطقة فيها أجواء ريفية لأن السيد الرئيس ابن ريف ويحج إليه طبعاً، وهو أصيل ويجب البساطة، مثل ما نعرف كلنا، صح؟ هناك رأيت على الشاطئ قصراً آخر مكوناً من سبع بنايات كبيرة. فيه أحواض سباحة وحدائق ونافورات وقاعات رياضية لممارسة القفز والركض ورفع الأثقال مثلاً، وأرضيات من الرخام اللامع وشاشات تلفاز عملاقة وزوارق صغيرة، مقدماتها تماثيل عرائس البحر أو دلافين قافزة للتجول عبر سواقي مائية تتخيل داخل القصر وخارجه..."

"... Burası yayla havasına sahip bir bölge. Çünkü Sayın Başkan yayla çocuğu ve asil. Elbette onu özlüyor ve sadeliği seviyor. Hepimizin bildiği gibi değil mi?! Orada sahilde yedi büyük binadan oluşan başka bir saray gördüm. Yüzme havuzları, bahçeleri, çeşmeleri, atlama, koşu ve ağırlık sporları için spor salonları, parlak mermer zeminleri, dev televizyon ekranları ve önlerinde dereler vasıtasıyla dolaşabileceğin denizkızı veya zıplayan yunus şekilleri var. Sarayın içini ve dışını bir hayal et..."⁴³

⁴¹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 187-188.

⁴² Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 245.

⁴³ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 175-176.

Yazar romanın çeşitli bölümlerinde Saddam Hüseyin'in lüks yaşantısına ve devletin gelirlerini halka dağıtmak yerine yaptırdığı çok sayıdaki saraylarda kendisi için kullandığına işaret etmektedir. Yazar açık kelimelerle eleştiri yapmasa da lüks hayat anlatılanlar vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Bunun için bir bölüm ve sekiz sayfa ayırması da Saddam'ın lüks hayatının yazar tarafından önemsendiğini ve okuyucuya da kavratılmaya çalışıldığını göstermektedir.

2.1.3. Bayramların Millîlikten Uzak Oluşu

Romanda İbrahim'den sorumlu Sa'd tarafından milli bayram kutlamalarından birinde görevli olması için İbrahim'e teklif götürüldüğü esnada kutlamanın nasıl olacağı anlatılır:

"أخبر إبراهيم بأن ثمة حفلة عشاء فخمة ستقام بعد ثلاثة أيام في حدائق أحد هذه القصور. مناسبة وطنية، أو هي شخصية للرئيس بذكرى توليه منصب ما قبل عقود. اسمع.. ستكون حفلة مذهلة ولا يتجاوز عدد المدعوين إليها المئتين، أغلبهم من أجمل نساء العراق والأجنبيات، وسترى مائدة طويلة عليها من الطعام والشراب من الكم والنوع، شيئاً لا يتخيله العقل..."

"(Sa'd), İbrahim'e üç gün sonra bu saraylardan birinin bahçesinde gösterişli bir akşam yemeği düzenleneceğini bildirdi. Millî bir kutlama veya Başkan'ın şahsında onlarca yıl önce göreve başlamasının anısına... Dinle... Muhteşem bir parti olacak ve davetli sayısı iki yüzü geçmeyecek, bunların çoğu en güzel Iraklı ve yabancı kadınlar olacak ve o kadar sayı ve çeşitte yiyecek ve içeceklerin olduğu uzun bir masa göreceksin. Aklın hayal edemeyeceği bir şey..."⁴⁴

Yazar millî olarak adlandırılan bayramların aslında Saddam Hüseyin'in şahsına ait olduğunu, halkı ilgilendirmediğini, kutlamalara da kadınların ve yabancıların katıldığı için toplumdan tamamen kopuk olduğunu belirtmektedir.

2.1.4. Hürriyetin Olmaması

Romanda, özgürce konuşma ve düşünceleri ifade etmenin suç olduğu vurgusu tüm bölümlerde işlenmektedir. Kimse kimseye güvenmemekte ve şikâyet olması durumunda tutuklanma ve işkence görme gibi insan haklarına aykırı davranışlarla karşılaşabilmektedir. Hatta bunun sonu Reis'in bahçelerinden birinde bir gece yarısı gömülme de olabilmektedir. Bu nedenle herkes birbirine yapmacık davranarak Reis'i öven sözler söylemek zorunda kalmaktadır. Abdullah'ın İran savaşında esir edilme anısını arkadaşlarına anlattığı esnadaki yaşananlar buna örnek olarak verilebilir:

"فاستغل الإيرانيون ذلك وأخذوا يلتفون حول القطاعات العراقية ويأسرون منها أعداد هائلة بينما حكومتنا المهووسة تواصل... قاطعه طارق: عفوا عبد الله، أنصحك ألا تتحدث على هذا النحو، أنت تعرف ما أقصد، نحن هنا أصدقاءك وبيننا ثقة تامة ولكن احذر التكلم هكذا أمام غيرنا، أقول ذلك خشة عليك أنت تعرف ما أقصد."

"İranlılar bundan yararlanarak Irak bölgelerini kuşatmaya ve kalabalık gruplar halinde bizi ele geçirmeye başladılar. Bu sırada bizim aptal hükümetimiz devam ediyordu... Tarık onun sözünü kesti: Kusura bakma Abdullah, sana böyle konuşmamanı tavsiye ederim, ne demek istediğimi anlıyorsun. Biz burada senin dostunuz ve aramızda tam bir güven var ama başkalarının önünde böyle konuşmaktan kaçın. Bunu senin adına korktuğum için söylüyorum, ne demek istediğimi anlıyorsun."⁴⁵

Bir başka deyişle, müzisyen Nebîl'in öldürülme esnasında belirtildiği gibi demokrasiden söz etmek ve yönetimi eleştirmek suç olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu başlık altında Abdullah'ın savaşta yapılan bir hatayı zikretmesi esnasında arkadaşı kendisini uyarılmış ve akıbeti hakkında korktuklarını belirtmişlerdir. Bu durum halkın ıssız yerlerde ve dost ortamlarında bile rejimden korktuklarını göstermektedir.

⁴⁴ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 191.

⁴⁵ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 93.

2.1.5. Medyanın Sansürlenmesi

Rejimin halkın gerçeklerden haberdar olmaması için medyaya uyguladığı sansür de romanda ele alınmaktadır:

"في شهر أيار/مايو سنة 1982 أسرت إيران في معركة المحمرة آلاف الجنود العراقيين، كان أحدهم عبد الله كافكا. بالطبع لا أحد في القرية يعرف ذلك وعلى يقين منه، كل ما في الأمر أن عبد الله قد تأخر عن إجازته الدورية أكثر من المعتاد، فيما إذاعة الحكومة لا تتحدث إلا عن انتصارات، وتلفازها لا يعرض سوى جثث قتلى العدو وأسراه وآلياته المدمرة ثم لا خبر ولا رسالة إلى ذويه، فعبد الله بلا أهل أصلاً."

"Mayıs 1982'de İran, Muhammare Muharebesi'nde aralarında Abdullah Kafka'nın da bulunduğu binlerce Irak askerini esir aldı. Elbette köyde kimse bunu bilmiyor ve bundan da emin değildi. Olan şey, hükümet radyosu sadece zaferlerden bahsederken ve televizyonu da sadece ölmüş düşman cesetlerinden, esirlerinden, tahrip edilmiş araçlarından başka bir şey yayınlamazken Abdullah'ın periyodik iznine normalden daha fazla geç kalmasıydı. Sonra yakınlarına ne bir haber ne de bir mektup geldi. Aslında Abdullah'ın hiç ailesi de yoktu."⁴⁶

Hükümetin medyaya uyguladığı sansür, Abdullah'ın arkadaşlarının esir alınışını anlattığı pasajda da işlenmektedir:

"كان الجيش العراقي يتوغل في الأراضي الإيرانية لمساحات شاسعة، فيما الجبهة عريضة طويلة وليست ثمة قوات كافية لتغطيتها كلها. تلك من الأخطاء العسكرية القائلة التي راحت ضحيتها آلاف الأرواح. فلم يكن يهم حكومتنا سوى الإعلان في إعلامها عن انتصارات، حتى وإن كانت وهمية أو بلا قيمة واقعية كصعود جبل، نزول واد، اجتياح قرية مهجورة أو مجرد التقدم في براري خاوية."

"Irak ordusu İran topraklarına doğru büyük alanlarda ilerliyordu, cephe ise geniş ve uzundu. Ortada tamamını kapsayacak kadar kuvvet yoktu. Bu, binlerce kişinin hayatına mal olan ölümcül askeri hatalardan biriydi. Hükümetimiz, bir dağa tırmanmak, bir vadiden inmek, terk edilmiş bir köyü işgal etmek ya da ıssız bir arazide ilerlemek gibi hayali ya da gerçek, değeri olmasa bile yalnızca zaferleri medyada duyurmaktan başkasını önemsemiyordu."⁴⁷

Rejimin yaptığı şeylerden birisi de halkın doğru haber alma kaynaklarını yok etme ve böylece gerçek bilgileri sansürlemektir. Bu durum sunulan örnekler vasıtasıyla belirtilmiştir.

2.2. Savaşları Eleştiri

Muhsin er-Ramlî'nin Irak'ta ele aldığı zaman dilimi, toplumun pek çok acı yaşadığı bir dönemi kapsamaktadır. İsrail'le yapılan savaşta yaşanan kayıpların yanında İran savaşı, Kuveyt işgali ve ardından Amerika'nın Irak'ı işgali hep bu dönemde yaşanmıştır. Bu nedenle romandaki olayların, çoğunlukla savaşın etkilerini anlattığı ifade edilebilir. Ramlî, savaşın insanlık suçu olduğunu düşünmekte ve savaşı şöyle eleştirmektedir:

"على مفاجأة صادمة، استيقظت القرية، البلد والعالم. دبابات العراق في شوارع الكويت فجرا. ولو كان عبد الله كافكا حينها في مقهى القرية بين الرجال المتحلقين حول التلفاز بأفواه فاغرة لقال: لا مفاجأة لا خراء.. العالم غابة كما هو دائما وأي حيوان قد يعض أو يفترس غيره في أية لحظة. لا توجد مفاجآت فالحيوانات سلوكها معروف، والبشر دائما يرتكبون الحماقات ذاتها ثم يسمونها مفاجآت."

"Şok edici bir sürprizle köy, ülke ve dünya uyandı. Şafak vakti Irak tankları Kuveyt sokaklarındaydı. Eğer Abdullah Kafka o sırada köy kahvesinde, televizyonun başına toplanmış, ağızları açık erkeklerin arasında olsaydı şöyle derdi: Ne şaşılacak bir şey ne de saçmalık var. Dünya her zaman olduğu gibi bir orman ve her hayvan, her an başkalarını ısırabilir veya parçalayabilir. Sürpriz diye bir şey yoktur. Hayvanların davranışları bilinir. İnsanlar da hep aynı aptalca şeyleri yapar ve sonra bunlara sürpriz derler."⁴⁸

⁴⁶ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 42-43.

⁴⁷ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 93.

⁴⁸ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 51.

İbrahim, yaralandığında kendisini tedavi eden aileye teşekkür etmek için gittiğinde ailenin dağılmış ve evlerinden ayrılmış olduğunu öğrenmesi de savaşın zararlarının anlatıldığı bölümlerden biridir:

"لذا بعد ما يقارب العام، باح لطارق بما يعذب وجدانه وطلب منه أن يرافقه في رحلة إلى الجنوب. فصحبه بسيارته إلى النجف.. إلا أنهما وجدا عائلة أخرى في البيت غير عائلة صاحبه أحمد، وأخبروهما أن العائلة السابقة قد تفرقت شملها، حيث ماتت الأم حزنا على ابنها الأخير، والنساء الثلاث بعن البيت، تقاسمن ثمنه وذهبن كل مع صغارها إلى حيث لا يعلمون بالضبط."

"Böylece yaklaşık bir yıl sonra Tarık'a vicdanını rahatsız eden şeyin ne olduğunu açıkladı ve ondan güneye yapacağı bir gezide kendisine eşlik etmesini istedi. O da arabasıyla Necef'e kadar ona eşlik etti ancak evde evin sahibi Ahmet'in ailesi dışında başka bir aile buldular ve önceki ailenin (savaşta şehit olan son oğlu nedeniyle anne acıdan öldüğünde) ayrıldığını söylediler. Üç kadın da evi satıp parasını paylaşmışlar ve her biri çocuklarıyla birlikte tam olarak bilmedikleri bir yere gitmişler."⁴⁹

İbrahim, İran'daki esaret hayatından döndükten sonra Abdullah ve Tarık kendisini karşılamışlar ve savaş esnasında yaşananları şu şekilde anlatmışlardır:

"هديتنا الحقيقة هي عودتك السالما.. وحالك أفضل من كثير ممن عادوا، بعضهم ينفجر بالبكاء لمجرد أن تذكره بأعوام الأسر. هل تذكر المجنون الملتحي الذي سألنا عنه؟ إنه صبري ابن الحاج رضا. كانوا قد جلبوا لأهله جثة محترقة ومشوهة قائلين إنه ابنكم، فدفنوه وأقاموا العزاء وبعد فترة تزوج أحد إخوته من زوجته حفاظا عليها وعلى أبناء أخيه، وفجأة بعد 15 عام عاد إليهم، فلم يحتمل أخوه الموقف فانتحر، أما صبري 'المكروود' فبعد أن عرف بما حدث صدم وفقد عقله."

"Bizim gerçek hediyemiz, senin güvenli bir şekilde geri dönüşüdür... Durumun, geri dönenlerin çoğundan daha iyi. Bazıları sırf onlara yıllarca süren esaretini hatırlattığın için ağlamaya başlıyorlar. Bize sorduğun sakallı deliyi hatırlıyor musun? Hacı Rıza'nın oğlu Sabri. Bu oğlunuz diyerek yanmış ve parçalanmış bir cesedi ailesine getirdiler. Onlar da gömüp cenaze töreni düzenlediler. Bir süre sonra erkek kardeşlerinden biri, karısını ve yeğenlerini korumak için evlendi. Bir anda, 15 yıl sonra, Sabri yanlarına geri döndü. Kardeşi bu duruma dayanamayıp intihar etti. Sabri el-Makrud ise olup biteni öğrenince şoka girdi ve aklını kaçırdı."⁵⁰

Muhsin er-Ramlî, bir Iraklı olmasına rağmen Irak'ın girdiği savaşların yanlış olduğu görüşündedir. Romanda kullanılan ifadelerden onun tüm savaşlara karşı olduğu anlaşılmaktadır. Dünyayı bir ormana benzeterek aslında bir kanunun olmadığını; isteyenlerin istedikleri zaman zayıf devletlere savaş ilan ettiklerini; savaşın yıkımını da liderlerden çok halkın yaşadığını ifade etmektedir. Nitekim romanda; aile parçalanmaları ve insanların düştüğü zor durumlar anlatılmıştır. Ramlî'nin, insanî bir duruşla savaşları değerlendirdiği ve insanı merkeze aldığı anlaşılmaktadır.

2.3. Adetleri Eleştiri

Yazar, toplumda var olan bazı adetleri de eleştirmektedir. Bunlar arasında Abdullah'ın İran'a esir düştüğünde kendisinden haber alamayan ninesi Zeynep Hanım'ın falcılara gitmesi de vardır:

"وراحت السيدة زينب تزور العرافات مغدقة عليهن العطايا كي يكشفنا لها المجهول، فما سمعت عن عرافات ذات صيت في القرى إلا وذهبت إليها، فكن جميعا يؤكدن لها أن عبد الله حي، بل يزعمن رؤيته قاتلات: هو بلحية ألآن، حزين، في سجن نائم الظروف صعبة، لكن صحته جيدة وليس مصابا بأي جرح."

⁴⁹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 73.

⁵⁰ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 110.

"Zeynep Hanım, kendisine bilinmeyi gösterdinler diye falcıları ziyaret etmeye, onlara hediyeler yağdırmaya başladı. Köylerde meşhur bir falcı duyar duymaz ona giderdi. Hepsini ona Abdullah'ın hayatta olduğuna dair güvence verdiler. Hatta gördüklerini iddia ederek şunları söylediler: Şimdilerde sakalı var, üzgün, cezaevinde uyuyor, şartlar zor ama sağlık durumu iyi ve herhangi bir yarası yok."⁵¹

Irak toplumunda var olan ölen kardeşin eşiyle evlenme âdeti de şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir. İbrahim'in asker arkadaşı Ahmet'in yaşadıkları şöyle anlatılır:

"كان أحمد، ومنذ الصغر، يحب ابنة جيرانهم التي صارت طالبة جامعية جميلة، ... لكن مقتل أخويه في الحرب وضعه فجأة أمام موقف مرير؛ حيث تتوسل به أمه ناحية، أن يفعل مثل الكثيرين ويتزوج أرمليتي أخويه حفاظا عليهن وعلى أطفالهن من التشتت،... فيضيع الأطفال. تبكي أمه مقبلة يديه: أرجوك بني، بيدك أنت وحدك الحفاظ على وحدة العائلة والبيت. مانع، تحرب وبكى، لكن عيون صغار أخويه، حزن أرمليتهما، ذبول أمه، توسلاتها وضغط منظومة القيم الاجتماعية أجبرته على الرضوخ. لم يكن الأمر هينا في بدايته، لأنه كان يعتبر زوجتي أخويه مثل الاختين له."

"Ahmet, çocukluğundan beri komşularının bir üniversite öğrencisi olan güzel kızını seviyordu... ancak iki erkek kardeşinin savaşta öldürülmesi onu birdenbire acı bir duruma soktu. Annesinin ağlayarak ona diğerleri gibi yapması ve kardeşlerinin dul eşleriyle onları ve çocuklarını dağılmaktan... ve çocukların kaybolmasından korumak amacıyla evlenmesi için yalvardığı. Annesi ellerini öperek ağlıyor (ve şöyle söylüyordu): Lütfen oğlum, ailenin ve evin birliğini korumak sadece senin elinde. Engel oldu, kaçtı, ağladı ama yeğenlerinin gözleri, dul eşlerinin hüznü, annesinin solması, yakarışları ve toplumsal değer sisteminin baskısı onu teslim olmaya zorladı. Başlangıçta kolay olmadı çünkü iki kardeşinin eşlerini de kız kardeşleri gibi görüyordu."⁵²

Yazar, romanında yasak ilişki yaşayan Zekiye'nin çocuk yaşta olmasına ve akıl noksanlığı bulunmasına rağmen toplum baskısından korkarak hapsedilmesini eleştirmiştir:

"كان الحبس قاس عليها. مكان ضيق بلا نافذة ودون تمييز ليل من نهار. عزلة بلا رؤية أحد سواي، وهي الطفلة المعتادة على الحركة واللعب مع بقية الصغار. لقد كلفها وكلفني التأقلم على هذا الحال كثيرا. كنت أسليها وأخدعها بالحكايات. أعلمها الحكاية بالتطريز وأحثها على استغلال وقتها الطويل بتجهيز ملابس لوليدها القادم وأعلمها صنع الدمى وألعب معها طويلا."

"Hapishane onun için çok zordu. Penceresi bulunmayan, gece-gündüz ayrımı olmayan dar bir yer. Benden başkasını görmeden tecrit edilmiş, hareket etmeye ve diğer çocuklarla oynamaya alışmış bir çocuk. Bu duruma uyum sağlamak ona da bana da çok zor geldi. Onu eğlendiriyor ve hikâyelerle kandırıyordum. Ona nakış yoluyla hikâyeler öğretiyor, doğacak bebeğine kıyafet hazırlaması için geniş zamanını değerlendirmeye teşvik ediyor, oyuncak bebek yapmayı öğretiyor ve onunla uzun süre oynuyordum."⁵³

Muhsin er-Ramlî, her ne kadar rejim eleştirisini baskın olarak yapsa da eserinde halkı da eleştirmiştir. Bunlar arasında toplumda falcı veya cinci olarak isimlendirilen insanların bilinemeyecek şeyleri bildiklerine inanılması; ölen kardeşin eşiyle evlenme ve yasak bir ilişki yaşayan akıl noksanı bir kızın toplumdaki korkulduğu için orantısız bir cezaya çarptırılması da bulunmaktadır. Bu şekilde yazar, toplumu doğruya yönlendirme görevini de ifa etmiş olmaktadır.

2.4. Dindarları Eleştiri

Yazar, romanında yasak ilişki yaşayan ve Zekiye'nin Şeyh Tarık tarafından verilen karar/fetva ile öldürülmesini de işlemiştir. Olay muhtar tarafından öğrenilince önce oğlunu

⁵¹ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 43.

⁵² Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 47.

⁵³ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 134.

köyün dışında meçhul bir yere göndermiş, sonrada evlatlığı konumundaki Zekiye'yi mahzene kapatmış ve çocuğu olduktan sonra da recm ederek Şeyh Tarık'la birlikte öldürmüşlerdir:

"ربما كانت الساعة الثالثة بعد منتصف الليل... وقال بنبرة أمرة قاطعة مخيفة اسمعي جيدا، لثمي زكية وغطي عينيها وهاتيها الآن بسرعة... أدركت أن اللحظة المجهولة التي كنت أخشاها قد حانت... ونحن خرجنا كان باب السيارة مفتوحا... كسر ظاهر الصمت بسؤال ذكية عن حالها... وقال لها رددى بعدي كل ما أقوله. وراح يقرأ أدعية واستغفارات ونصوص القرآنية... نزلا وأمرنا بالنزول... سرعان ما رأيته يبدأ بلف حبل على جسدها... فيما ظاهر يقول لها: اهدئي يا ابنتي.. هذا من أجلك أنت، ومن أجل روحك... قبلتها وبكيت وبكت هي... ثم رأيتهما يتناولان حجارة ويشرعان برجمها وهي تصيح، حتى سقطت أم أسقطوها مدة في الحفرة."

"Belki gece yarısı üçtü... Emredici, kararlı ve korkutucu bir ses tonuyla şöyle dedi: 'Dikkatli dinle. Zekiye'nin maskesini tak, gözlerini kapat ve hızla getir...' Anladım ki korktuğum o bilinmeyen an gelmişti... Dışarı çıktığımızda arabanın kapısı açıldı... Zahir, Zekiye'ye halini sorarak sessizliği bozdu... ve şöyle söyledi: 'Söylediğim her şeyi benden sonra tekrarla.' Duaları okumaya, istiğfar dilemeye ve Kur'ân ayetlerini okumaya başladı... Aşağıya indiler ve bize aşağıya inmimizi emrettiler... Birden onun vücuduna bir ip sarmaya başladığını gördüm... Bu sırada Zahir ona şöyle diyordu: 'Sakin ol kızım... Bu senin için, senin ruhun için...' Onu öptüm, ağladım, o da ağladı... Sonra gördüm ki o çılgık atarken taş alıp taşıyorlar. Sonunda çukura boylu boyunca düştü veya düşürdüler."⁵⁴

Yazar, köyde mescit imamı olan ve şeyhliği babasından devralan Tarık'ın, arkadaşı İbrahim'in kızı Kismet'in zor duruma düşmesinden istifade etmesini eleştirmektedir:

"قبيل الظهر ذهبت قسمة إلى دار طارق، فوجدته في الصالون يلعب مع الطفلتين له... وما أن جلسا وعرف أنها قادمة إليه بموضوع حتى طرد طفلتيه... وأخبرته قسمة بما جاءت من أجله، فظل طارق صامتا لللحظات ناظرا إليها ويفكر، ممشطا أطراف لحيته بأطراف أصابعه، معتبرا أن هذه فرصة لم تكن لتخطر له على بال، بل أنها معجزة يسرها الله له، هدية من رب السماء، فهو منذ قدومها أرملة إلى القرية وهو يفكر مع نفسه؛ أنها امرأة كنز للزواج... فاستفسرت عما يقصده، وراح يطيل الشرح لها مستنفرا كل خزينة الغوي وخبرته في انتقاء التعابير كي يقتعه لأنها لا بد من إيجاد صفة اجتماعية لرفقتها، صفة لا تترك أي مجال للشك أو لأقاويل الناس وخاصة أنه معلم وإمام جامع."

"Öğleden hemen önce Kismet, Tarık'ın evine gitti ve onu oturma odasında iki küçük kızıyla oynarken buldu. Oturdıkları ve onun bir konu için geldiğini öğrendiği anda iki kız kovaladı... Kismet ona ne için geldiğini anlattı, Tarık bir süre ona bakarak sessiz kaldı, sakalının kenarlarını parmak uçlarıyla düzelterek Bunun aklına gelmeyen kaçırılmayacak bir fırsat; aksine Allah'ın ona kolaylaştırdığı bir mucize; göklerin Rabbinin bir hediyesi olduğunu düşündü. O, köye geldiğinden beri duldu. Kendisini düşündü. Evlilik için hazinesi olan bir kadın... (Kismet) ne demek istediğini sordu. O da tüm kelime hazinesini ve deyim seçimi konusundaki tecrübesini onu ikna etmek için harekete geçirerek uzun uzadıya açıklamaya devam etti. Çünkü -özellikle de kendisi bir öğretmen ve cami imamı olduğundan- beraber yolculuk yapmak için şüpheye veya insanların söylentilerine yer bırakmayan sosyal bir sıfat bulmak gerekliydi."⁵⁵

Romanda, Tarık'ın babası Şeyh Zahir'in de katıldığı bir düğünde çıkan kavgada damadın öldürülmesi üzerine gelini yanına alıp evlenmesi anlatılmakta ve şeyh Zahir de aynı konuda eleştirilmektedir.⁵⁶

Yazar, dindar insanları ve topluma önderlik eden din adamlarını da eleştirmekten geri durmamıştır. Elbette bu kesimde olan insanların da hataları olabilmektedir. Bunula birlikte topluma liderlik eden insanlara olan güvenin aşındırılması topluma fayda değil zarar getirmektedir. Romanda anlatılan olaylar incelendiğinde düğüne giden bir şeyhin gelini getirip evlenmesinden bahsedilmektedir. Böyle bir olay gerçek hayattan kopuk ancak dizi

⁵⁴ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 144.

⁵⁵ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 259-261.

⁵⁶ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 19-20.

setlerinde olabilecek türden bir olaydır. Kısmet'in taşlanarak/recmedilerek öldürülmesine gelince, yasak aşk yaşayan erkek sürgüne gönderilirken, kızın recmedilmesinin dinî bir hükümle ilgisi yoktur. Ayrıca bekâr olan zânînin cezası kırbaçlanmaktır. Bir de Zekiye'nin akıl noksanlığı bulunması onun ceza salahiyetinin olmadığını da göstermektedir. Yine romanda, iki aylık bir bebeği olan annenin öldürülmesi de ayrı bir yanlış olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. İslami kurallarla bağdaşmayan bu gibi olayların romanda kurgulanması ve bir dinin müntesibi olanların hedef alınması yazar açısından bir kusur olarak değerlendirilebilir.

2.5. Osmanlı Paşasını Eleştiri

Yazarın eleştirileri arasında köye sığınan ve Zekiye ile İsmail'in annesi olan Latife'nin babasının bir Osmanlı Paşasının kızına âşık olduğu, evliliklerine izin verilmediği için kaçtıkları, bunun üzerine babasının onları acımasızca cezalandırdığı da anlatılmaktadır.

"البننت ذكیة علی اسم أم لطيفة التي أخبرتني أنها كانت ابنة باشا عثماني أحبت فلاحا، هو والد لطيفة، وهربت معه، تزوجته وظل رجال والدها الباشا يبحثان عنهما إلى أن وجداهما وأحرقاهما حيین، فیما أخذوها هي طفلة إلى قصر جددها."

"Zekiye kız adını, bir Osmanlı Paşasının kızının bir çiftçiyi –ki o Latife'nin babasıdır- seven ve onunla kaçan Latife'nin annesinin isminden almıştır. Paşa olan babasının adamları onu bulana kadar aramaya devam ettiler ve diri diri yaktılar, bu sırada onu çocukken dedesinin sarayına götürdüler."⁵⁷

Yazar, eserinde Osmanlı paşasının yaptıklarını da eleştirmiştir. Paşanın kendi kızını diri diri yakmak gibi bir cezayı uyguladığını iddia etmektedir. Romanın olaylarının yakın tarihte geçtiği ve Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı ve Irak'ta varlığının olmadığı bir dönem de bile Osmanlı paşasının eleştirilmesi okuyucuya Osmanlı Devleti hakkında da yanlış fikirler vermektedir. Gerçek hayatla ilgisi olmayan bu türden fiktif olaylar, romanda anlatılabilmekle birlikte bir kişinin, grubun, kurumun veya bir devletin adının yanlış anlamalara sebep olacak şekilde kullanılmasının doğru olmadığı bir gerçektir.

Sonuç

Roman sanatı, yazara duygu, düşünce ve ideolojilerini ifade etmesine imkân sağlaması, okuyucuya da olayların gerçek hayatla ilişki kurma imkânı sunması gibi nedenlerle yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca roman yazarları tespit ettikleri yanlışları eleştirerek topluma yön verme görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Muhsin er-Ramlî tarafından kaleme alınan, el-Câizetu'l-Âlemiyetu li'r-Rivâyeti'l-'Arabîyye isimli kuruluş tarafından 2023 yılı uzun listesine seçilen, yirmi sekiz bölüm ve 271 sayfadan oluşan Hadaiku'r-Reîs isimli roman da Irak toplumunun içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır.

Teknik inceleme yapıldığında *Hadâiku'r-Reîs* isimli romanın, saraylara bahçelere gizlice gömülen cesetler vesilesiyle Saddam Hüseyin Dönemi'ndeki rejimin iç yüzünü anlattığı görülmektedir. Bu nedenle Başkan'ın Bahçeleri anlamına gelen *Hadâiku'r-Reîs* isminin romanın içeriği ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu sebeple romanın adının iyi bir şekilde seçildiği ifade edilebilir.

Romanın olay örgüsünde sınırlı sayıda kahraman bulunurken, romanın farklı bölümlerinde farklı şahsiyetlerin ön plana çıkması nedeniyle romanda Abdullah, İbrahim ve Tarık'ın ana kahraman oldukları diğerlerinin ise dekoratif kahraman olarak konumlandırıldıkları görülmektedir. Olay örgüsü, sürekli sırlar barındırmakta, romanın son sayfasına kadar bazıları açılmaya devam etmekte bazıları ise gizliliğini korumaktadır. Romanda muhtevanın aslında üç temel kısımdan oluştuğu görülmektedir. İlk kısım Abdullah

⁵⁷ Ramlî, *Hadâiku'r-Reîs*, 124.

Kafka'nın ana kahraman olduğu ve doğduğu köyde başlayan, İnan-İrak savaşı ve Kuveyt işgalinin de anlatıldığı 1'den 15'e kadar olan bölümleri kapsayan kısımdır. İkinci kısım İbrahim'im Bağdat'a taşınıp başkanın bahçelerinde çalıştığı 16'dan 24'e kadar olan bölümleri kapsayan kısımdır. Son olarak da Amerika'nın Irak'ı işgal edip İbrahim'in köye döndüğu ve önceki bölümlerde var olan kahramanların hayatlarının kesiştiği 25'den 28'e kadar olan bölümleri kapsayan kısımdır.

Hadâiku'r-Reîs isimli romanda anlatılan olay örgüsünü, kahramanların dışında olan ve her şeyi bilen bir anlatıcı tahkiye etmektedir. Bu nedenle romanda Tanrısal anlatım konumu hâkimdir. Böylece yazar, kahramanların sırları, söz ve tavırlarının nedenleri okuyucuya sunulabilmiştir. Romanın nesnel zamanı 3 Ramazan 2006 tarihi olmakla birlikte geriye dönüş tekniği ile romanın zamanı genişletilmekte ve 1980-1988 yılları arasındaki İnan-İrak savaşı anlatılmaktadır. Yine köydeki Süheyl ve Zahir isimli kişilerin 1948 yılında İsrail'le yapılan savaşa katıldığı zikredilir. Bu anlatılanlar göz önüne alındığında romanın yaklaşık 1936-2006 yılları arasındaki yaşanan olayları anlattığı değerlendirilmektedir. Romanda nesnel bir zamanın kullanılması ve olayların yaşandığı dönemin net bir şekilde okuyucuya belli edilmesi, yazarın tahkiye ettiği olayları dile getirerek tarihe not düşme ve okuyuculara belli bir konuda fikir kazandırma çabası olarak değerlendirilebilir. Böylece fiktif olan olay örgüsü okuyucunun zihninde daha gerçekçilik kazanmaktadır.

Romanda İnan, Irak, Kuveyt, Amerika, Bağdat, Reis'in sarayları ve bahçeleri gibi somut ve açık mekânlar çokça kullanılmaktadır. Yazar, kullandığı mekânlar vesilesiyle anlattığı olayların gerçekliğini okuyucuya kanıtlamakta ve okuyucunun düşüncelerini yönlendirmeyi başarabilmektedir.

Romanda eleştirel üslup fazlaca kullanılmasına rağmen, eleştiriler rahatsız edici kelimelerle değil çoğu zaman medih kelimeleri kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca iktibaslar yapılarak anlatıma güç kazandırılmıştır. Yazarın gerektiğinde betimlemeler yaptığı ve kullanılan ibarelerin anlaşılmasının kolaylığına dikkat ettiği görülmektedir. İç monolog tekniğinin kullanılmadığı ve az da olsa diyalog tekniğinin kullanıldığı görülmektedir.

Romanın tematik incelemesi yapıldığında toplumsal eleştirinin baskın olduğu ve ana temanın dönemin Irak rejimi eleştirisi olduğu görülmektedir. Bu temalar arasında Saddam Hüseyin'in zulmü, onun sadece diğer devletlerle savaşıp onların halkına zarar vermediği, bizzat Irak halkına çeşitli zulümler yaptığı belirtilmektedir. Bu zulümler arasında sadece fikrini belirtenleri öldürmesi değil ayrıca ahlaki zaaflarının özel hayatları da olumsuz etkilediği ifade edilmektedir. Bnlara ilaveten, Saddam'ın lüks hayatına da değinilmiş ve yaptırdığı çok sayıdaki saraylardaki hayatı anlatmak için bir bölüm ve sekiz sayfa ayrılmıştır. Bayramların millîlikten uzak oluşu, kutlamalara kadınların ve yabancıların katıldığı ifade edilerek anlatılmıştır. Ayrıca, hürriyetin olmayışı, medyanın sansürlenmesi de rejimin eleştirildiği temalar arasındadır.

Yazar sadece rejimi değil, toplumu da ele alarak var olan bazı adetleri eleştirmiştir. Böylece yazar, toplumu doğruya yönlendirme görevini ifa etmiş olmaktadır. Yazar eleştiride aşırılıklara kaçarak tamamen fiktif olan ve toplumda yaşanması neredeyse imkansız olan bazı olaylar nedeniyle dindar insanları ve din adamlarını da eleştirmiştir. Elbette bu kesimlerin de hataları olabilmekle birlikte topluma liderlik eden insanlara olan güvenin aşındırılması, topluma fayda değil zarar getirmektedir. Düğüne giden bir şeyhin, orada yaşanan gerilim sonucu, gelinle kendisinin evlenmesi, zina eden erkek sürgüne gönderilirken akıl noksanlığı bulunan çocuk yaştaki Zekiye'nin, daha bebeği büyümeden taşlanarak/recmedilerek öldürülmesi gibi olayların dinî hiçbir hükümle ilgisi yoktur. Ayrıca Zekiye'nin akıl noksanlığı bulunması onun ceza salahiyetinin olmadığını da göstermektedir.

Yazarın eleştirdiği kişiler arasında bir Osmanlı Paşası da bulunmaktadır. Paşanın kendi kızını diri diri yakmak gibi bir cezayı uyguladığı iddia edilmektedir. Tamamen fiktif olarak anlatılan ve gerçek hayatla ilgisi olmayan bu türden olaylar romanda anlatılabilir ancak bir grubun veya bir devletin adının kullanılması doğru değildir.

Muhsin er-Ramlî'nin *Hadâiku'r-Reis* isimli eseri, toplumsal türde yazılmış bir romandır. Yazarın kullandığı dil, eserine bir edebî kimlik kazandırmıştır. Ayrıca yazar, yakın tarihe not düşecek türden bilgileri romanında ele almış, rejimi ve toplumu eleştirerek gördüğü yanlışları dile getirmiş, bir edebiyatçı kimliği ile topluma ayna tutma ve toplumu iyiye yönlendirme görevini ifa etmiştir. Romanın edebî bir değerde olması da Arap edebiyatının roman sanatında iyi bir yere geldiğini göstermektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Aljazeera. "محطات في حياة الأديب العراقي محسن الرملي.. الحياة والبرزخ والجنة" (26 Aralık 2023).
<https://www.aljazeera.net/culture/2022/12/16/%D9%85%D8%AD%D8%B7%D8%A7%D8%AA-%D9%81%D9%8A-%D8%AD%D9%8A%D8%A7%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A-%D9%85%D8%AD%D8%B3%D9%86>
- Alzayd, Ali Khalaf Marzoog. "Dirâsetu'ş-şahsiyyeti ve'l-mekân ve'z-zemân fi rivâyeti Hadâiku'r-Reîs". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2022), 15-38.
<https://doi.org/10.29029/busbed.1028303>
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Basımevi, 2003.
- Eminoğlu, Ali. "Muhammed Hasan Alvân'ın 'Mevtun Sağîrun' (Küçük Bir Ölüm) Adlı Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/46 (2018), 141-162.
- Forster, Edward Morgan. *Roman Sanatı*. çev. Ünal Aytür. İstanbul: Adam Yayınları, 3. Basım, 2001.
- Gürbüz, Özcan. "Düşünce ile Tema ve Konu". *Kurgu Dergisi* 18 (2001), 101-108.
- Harmancı, Hasan. *Abdurrahman Munîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- IPFAF International Prize for Arabic Fiction, "محسن الرملي", (Erişim 10 Ekim 2023).
<https://www.arabicfiction.org/ar/node/1456>
- Kaplan, Mehmet. *Hikâye Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 9. Basım, 2003.
- Küçüksarı, Mücahit. "Tevfik Yûsuf el-Avvâd'ın 'Er-Rağîf' Adlı Romanında Türk İmajı". *Mütefekkir* 3/6 (Aralık 2016), 307-327.
- Mohamed, Ali İbrahim - Tamimi, A. Salman Oreibi al-. "et-Tecrîbu fi'l-muncizi'r-rivâiyyi liMuhsin er-Ramlî 'alâ musteve'l-luğati ve's-samt". *Journal of Babylon Center for Humanities Studies* 10/1 (2020), 149-174.
- Pekparlatır, Selçuk. "Sudanlı Yazar et-Tayyib Sâlih'in Hafnetu Temr Adlı Kısa Öyküsünün Teknik ve Tematik İncelemesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 547-568.
<https://doi.org/10.33420/marife.770590>
- Ramlî, Muhsin er-. *Hadâiku'r-Reîs*. Abu Dabi: Dâru Sekâfe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 3. Basım, 2012.
- Stevick, Philip. *Roman Teorisi*. çev. Sevim Kantarcıoğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1988.
- Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı 1 Romanın Unsurları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 11. Basım, 2012.
- Tepebaşı, Fatih. *Roman İncelemesi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2019.
- Tobias, Ronald B. *Roman Yazma Sanatı*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Say Yayınları, 1996.
- Yektîn, Saîd. *Kazâye'r-rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-cedîde el-vucûd ve'l-hudûd*. Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Ulûm Nâşirûn, 2012.
- Yıldız, Ahmet. "Celâl Berces'in 'Defâtiru'l-Verrâk' İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (2022), 491-516.
<https://doi.org/10.33420/marife.1090634>
- Yıldız, Ahmet. "Murîd el-Berğûsî'nin Raeytu Râmallah İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 23-47.
<https://doi.org/10.18505/cuid.851785>